

Mellem klasseresignation og kvindeutopi

Om Grete Stenbæk Jensens *Konen* og æggene og 70'ernes kvindelige arbejderlitteratur

“ Vi kan følges nogle stykker på cafeteria. Vi kan sætte os ved siden af et bord, hvor der sidder damer, som har hat og ørenringe og læbestift på. Vi kan sidde med ægudløbere på vore lange bukser og på vore træsko. Vi kan have hønseort under neglene. Det gør ikke noget, for vi er en flok. Vi hører sammen! Vi kan tale om sekstener, kvarter og fjortener. Vi ved noget, som andre ikke ved. (Stenbæk Jensen 1973, 13)

Beskrivelsen af den kollegiale kaffetår stammer fra Grete Stenbæk Jensens (1925-2009) i dag stort set glemte *Konen og æggene* (1973), der var en af 1970'ernes mest markante litterære debuter. Romanen om den midaldrende ægpakkerske Martha Andersen blev en bestseller (Bojsen-Møller og Kværndrup 1981, 203) og fremhæves ofte som igangsætter af den debat “om den moderne danske arbejderlitteratur” (Barlyng og Bostrup 1982, 29), der stod højt på årtiets litteraturvidenskabelige og -kritiske dagsorden.¹

Med det afsæt synes det oplagt at læse den citerede scene som en skildring af et klassebevidst arbejderkvindekollektiv, der insisterer på sin egen plads og sit eget værd – og dermed omarrangerer det sociale rums indretning samt magt- og statusforhold, jf. den konfrontatoriske modstilling til borgerskabets “damer”. Det er isoleret set ikke forkert. Men det er samtidig ikke en dækkende karakteristik af *Konen og æggene*, der netop langt fra domineres af ovenstående passages fællesskabs-, modstands- og mulighedsfornemmelse. Sekvensens “solidaritetsfølelse” (14) er således begrænset og momentan: den omfatter “arbejdsfunktioner” (14), men udstrækkes ikke til ægpakkeriets kritisable løn- og arbejdsvilkår, der er et gennemgående tema i romanen, men som på dens realplan også forbliver forhold, som Martha og kollegerne aldrig for alvor handler på. Man kunne også sige: Hvor den citerede scene er karakteriseret ved sit insisterende, prægnante *vi*, fremstår Martha overvejende i *Konen og æggene* som et alenestående jeg – en kritisk, men isoleret stemme.

De ovenstående bemærkninger optegner den modsætningsfigur, som denne artikel kredser om. På den ene side er *Konen og æggene* som politisk værk og udsagn

udpræget pessimistisk. Er romanens kritik og klasseperspektiv tydeligt, udtrykker den ingen videre forandringstiltro – det store omslag står ikke just for døren. Men på den anden side gennemløbes teksten også – som cafeteria-scenen – af en række af små, håbefulde modbilleder, der udfordrer det beskrevne, normale hverdagsliv, der ellers strukturerer og mørktoner romanen. Det er den interne spænding, der bliver fokus her, og som jeg kommenterer til at konceptualisere som en konflikt mellem romanens iboende *klasseresignation* og *kvindeutopi*.

Med sin optagethed af arbejde, køn, klasse og ulighed modsvarer *Konen og æggene* en række af de nøgleord, der forbindes med 70'ernes danske litteratur og de seneste tiårs fonyede akademiske og kritiske interesse for dette litteraturhistoriske kapitel (fx Zeuthen 2009; Mai 2014; Allemano 2015; Berthelsen 2019; Friis 2021). Genopdagelsen af årtiets litteratur og kultur har i høj grad været karakteriseret ved *feministiske genlæsninger*. Hovedpersonerne i det hedengangne tidsskrift *Kritiks* særnummer "70'erne genbesøgt" (2013) var navne som Vita Andersen, Jytte Rex, Lene Adler Petersen, Kirsten Justesen og Susanne Ussing. Og i undervisningsantologien *Stemmer fra 70'erne* (2022) – en vigtig markør af tendensens gennemslagskraft – består eksempelmaterialet af allerede nævnte Vita Andersen, samt Inger Christensen, Suzanne Brøgger, Kirsten Thorup og Dorrit Willumsen.

Udgangspunktet for denne artikel er, at de hidtidige feministisk orienterede 70'er-genrejsninger har forbigået den ellers ret iøjnefaldende litterær åre, som Stenbæk Jensen repræsenterer – *den kvindelige arbejderlitteratur*. Der er tale om et tekstkorpus, der var velbehandlet i samtidens danske litteraturstudier og direkte knytter an til to kategorier, der ofte fremdrages som symptomatiske for 70'erne: kvindelitteraturen og arbejderlitteraturen. Alligevel er situationen den, at 70'ernes kvindelige arbejderlitteratur – og dermed navne som Grete Stenbæk Jensen, Dagmar Andreasen, Ragnhild Agger, Ditte Cederstrand, Birgit Heintze og Benthe Østrup Madsen – i dag befinder sig der, hvor den har ligget hengemt i godt fire årtier: i dansk litteraturhistories *great unread*.

De følgende siders afstøvning har et dobbelt sigte. For det første har de en allerede indikeret kanonreviderende ambition. Den sekundære, mere rudimentære og spekulative, horisontlinje kan opsummeres med følgende spørgsmål: *hvad sker der, når man tænker 70'ernes politiske litteratur via den kvindelige arbejderlitteratur?*

Det peger tilbage mod de mulige forklaringer på den fornyede 70'er-interesse og på udlægningen af relationen mellem dengang og nu. Et bud er det lighedsargument, der præsenteres i *Stemmer i 70'erne*. Her hedder det bl.a., at de to perioder "minder om hinanden". Begge er "interregnum-perioder" præget af opbrud i den samfundsmæssige orden (Wagner, Sæhl og Darger 2022, 129). En anden variant lyder, at årtiets nutidige fascinationskraft skyldes dets karakterer af en art utopiens sidste slag med halen før post-politikkens og den kapitalistiske realismes sedimentering;² en forestilling, der eksempelvis indkapsles af titlen på historikeren Pernille Ipsens prisvindende *Et åbent øjeblik* (2020), der kan beskrives som et personbåret, *oral history*-orienteret portræt af Rødstrømpebevægelsen.

Artiklens tese er, at den kvindelige arbejderlitteratur fordrer et blik på 70'erne som *begyndelsen* – snarere end som en historisk cæsur eller en epokal slutning – på et stadigt pågående kapitel, hvor der ikke længere findes forestillinger om al-

ternativer til den eksisterende orden. Det fører *ikke* til et polemisk argument om, at 70'ernes *politiske* litteratur og kultur i virkeligheden er alt andet end det. Men genbesøget af *Konen og æggene* og årtiets arbejderlitteratur stiller nye spørgsmål til karakteren af periodens politiske imagination og virkemåde.

Et arbejderlitterært årti og to præciseringer

Historien om 70'ernes kvindelige arbejderlitteratur er et centralt element i fortællingen om arbejderlitteraturens markante genkomst i årtiets litterære offentlighed; en sfære, begrebet ellers havde været udgrænset fra de foregående 30 år, dvs. i perioden efter dansk arbejderlitteraturs guldalder i 1920'erne og 1930'erne (jf. Lund 2020, 2021).

Rent kronologisk placerer *boom*et sig en smule skævt i forhold til 70'er-etiketten. En mere præcis datering er, at det (cirka) finder sted i perioden fra 1973 til start-80'erne hvor arbejderlitteraturen nød status af noget nær et litterært modefænomen. Det kan illustreres af bl.a. i) et højt antal af arbejderlitterære udgivelser (publiceret af såvel græsrodsinitiativer som kommercielle forlag);³ ii) en omfattende akademisk og kritisk interesse;⁴ iii) en relativ bred gennemslagskraft, der fx kommer til udtryk i dagbladenes kontinuerlige dækning og debat (se Barlyng og Bostrup 1982).

Selvom arbejderlitteraturen havde en tydelig styrkeposition i 70'erne, var begrebet hverken ukontroversielt eller uproblematisk. I en ofte citeret kronik fra 1979 blev det af forfatterne Per Larsen og Bent Vinn Nielsen eksempelvis heftigt kritiseret for at være en meningsløs kategori, der dovent og uambitiøst blev feticheret af "pseudosolidariske magistre og deres studerende" (Barlyng og Bostrup 1982, 99). Det indikerer det i denne sammenhæng centrale forhold: at begrebet arbejderlitteratur i periodens litteraturforskning og -kritik langt fra var klart afgrænset.

Det er og var der ikke noget nyt i. Arbejderlitteraturens historie har fra første færd været akkompagneret af en definatorisk debat om, hvad arbejderlitteratur er og ikke er (jf. Lund 2020, 49f.). Det er en omfangsrig begrebshistorie, som i enkle termer ofte har vedrørt spørgsmålet om prioritering og kombination af de tre led, der findes i den nok mest kendte og udbredte definition af arbejderlitteratur: litteratur *af, om og for* arbejdere (Bondebjerg og Gemzøe 1982, 5; jf. Lund 2020, 2021). Det er en kort, fyndig formulering, der, som ovenfor indikeret, efterlader diskussionsrum *en masse* og resulterer i væsensforskellige grænsedragninger afhængig af ens udlægning og vægtning af kravene om hhv. forfatteridentitet, motivisk-tematisk indhold og politisk-ideologisk tendens.

Selv har jeg, i forlængelse af nyere internationale studier, advokeret for en bred, fleksibel og historisk foranderlig forståelse af termen: "*den litteratur, der knytter sig til – primært via skildringen af – det historiske proletariat samt de senere variationer af og ækvivalenter til denne klasseformation, som opstår i takt med den samfundsmæssige udvikling.*" (Lund 2021, 96). En sådan definition falder *Konen og æggene* indenfor.

I denne kontekst er det essentielle dog, at arbejderlitteraturens definatoriske usikkerhed indebærer, at arbejderlitteratur betegner en retroaktivt konstrueret tradition eller et åbent netværk med et skiftende repertoire af motiver, former, tilgange, strategier, etc. (Agrell 2017: 34; Lund 2020: 50; Nilsson 2014: 24). Og når jeg taler her taler om 70'ernes arbejderlitteratur – inklusiv den kvindelige – så taler

jeg om værker, der i den behandlede periode og i efterfølgende fremstillinger er blevet institutionaliseret som arbejderlitteratur og dermed “officielt” inkluderet i den arbejderlitterære tradition. Det er tilfældet for *Konen og æggene*.

Mange af de samme udfordringer knytter sig til den anden kategori, der blev nævnt i indledningen – nemlig *kvindelitteraturen*. Valget af denne term skyldes, at den netop etablerer sig i 70’erne parallelt med kvindebevægelsen og anvendes i en nyklassiker som Anne-Marie Mai og Stig Dalagers *Danske kvindelige forfattere* (1982). Her forbindes termen med den feministiske litteraturkritiks orientering mod “litteratur, der er skrevet af kvinder og afspejler kvindelige erfaringer og følelser” (8), hvorfor *Konen og æggene* for øvrigt indskrives i som eksempel på 70’ernes nye kvindelitteratur.

Det er primært i egenskab af anvendt litteraturhistorisk begreb at kvindelitteratur bruges her. Dog bør det understreges, at termen i det følgende – med inspiration fra bl.a. Rita Felskis indflydelsesrige *Beyond Feminist Aesthetics* (1989) – ikke involverer et implicit argument om, at der eksisterer særlige, distinkte og eksklusivt kvindelige former eller litterære/æstetiske udtryk. Snarere opfatter jeg i brede termer kvindelitteratur som “feminist literature” og dermed som en betegnelse for “all those texts that reveal a critical awareness of women’s subordinate position and of gender as a problematic category, however this is expressed.” (Felski 1989, 14). Også denne definition matcher *Konen og æggene*.

Kvindelig arbejderlitteratur

Når jeg i det følgende taler om 70’ernes kvindelig arbejderlitteratur, så taler jeg om værker, der er kendetegnet ved såvel arbejder- som kvindelitterære karakteristika, som de er blevet skitseret ovenfor. Altså vedrører begrebet den intersektionelle sammenvævning af klasse- og kvindeperspektiv, der kendetegner et værk som *Konen og æggene*. Det understreges af den undertitel/genrebetegnelse, der anføres på bogens forside: “Roman om en arbejdsplads for kvinder.”

Det er illustrativt for et af 70’ernes arbejderlitteraturs mest iøjnefaldende bidrag til den arbejderlitterære tradition, hvis etablerede historie før årtiet er konstrueret som en udpræget maskulin fortælling kendetegnet ved mandlige hovedpersoner og (få) kvindelige biroller.

Det er en bastant formulering, der foresimpler de mere komplekse nuancer af spørgsmålet om ‘køn og kanon’ i arbejderlitteraturhistorieskrivningen. I den er en forfatter som Caja Rude fast inventar. Der er kanoniserede værker med fokus på proletarisk kvindeerfaring – fx Martin Andersen Nexø’s *Ditte Menneskebarn* (1917-1921). Og det er vigtigt at understrege, at 70’ernes forskning i dansk arbejderlitteraturs historie langt fra manglede kønsbevidsthed og -interesse. Men samtidig kan man observere en tendens til, at litteraturhistoriske eksempler på det, man kunne kalde kvindelig arbejderlitteratur, i højere grad tilgås og institutionaliseres som *kvindelitteratur med klasseperspektiv*. Det vil sige at det analytiske *entry point* og kritiske fokus har været kønsbaseret undertrykkelse snarere end økonomisk udbytning og uretfærdighed. Resultatet er det ovenfor nævnte: at den dominerende fremstilling af arbejderlitteraturens historie før dens 70’er-genkomst er domineret af mænd (jf. Lund og Nilsson 2024a; 2024b). 70’er-arbejderlitteraturen tegnes derimod i

høj grad af kvinder. Med en forskudt gentagelse: den kvindelige arbejderlitteratur indtager en central rolle i årtiets arbejderlitterære boom og i forskningslitteraturen om samme. Det handler bl.a. om en større repræsentation af kvindelige forfattere i fremstillingen af periodens arbejderlitteratur. Men termen forbindes også i samtidige studier med særlige tematisk-ideologiske karakteristika. I et 1976-speciale defineres den kvindelige arbejderlitteratur således som litterære tekster, der “forbinder kvindebevægelsen med arbejderbevægelsen.” (Schaumbürg-Müller og Rasmussen 1976, 176). Og i samme dur fremhæver Hugo Hørlych Karlsen i studiet *Udbrud* (1977) sådanne værkers tematisering af “proletarkvinden” og dennes rolle og position i “den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces.” (179)

Litteraten Elisabeth Friis har i et bidrag til den aktuelle gentænkning af 70’er-litteraturen argumenteret for, at et essentielt aspekt ved flere af periodens kvindelige digtere er deres udgangspunkt i “det reproduktive arbejdes sted” (Friis 2021, 65). Med det afsæt udfordres datidens kritik af sådanne tekster “som private (kvinde-) erfaringer” og “uvæsentlige i et større, historisk (klassekamps-)perspektiv.” (66) Kernen i Friis’ artikel – der henter sin teoretiske inspiration fra italienske Silvia Federicia og *Wages for Housework*-bevægelsen – er det følgende korrektiv: At “det at synliggøre det reproduktive arbejde, at tilskrive det værdi [...] er en radikal, revolutionerende handling alene derved, at det peger på arbejdsdelingens absolutte, ulighedsskabende uretfærdighed.” (67).

Artiklens genstandsfelt trækker tråde til den analyse. Men samtidig har den kvindelige arbejderlitteratur tydeligvis et andet udgangspunkt. Det er værker, der i konventionel forstand tager sine læsere med på job – og på den vis spejler og tematiserer kvindens markante indtog på arbejdsmarkedet i 60’erne og 70’erne. Bøgerne inviterer dog også én med ind i privaten og synliggør erfaringen af fortsat eksisterende forventninger til kvinden – lønarbejdende eller ej – som husholdningens naturlige bærer. Altså skriver den kvindelige arbejderlitteratur fra det dobbelte arbejdes sted. Og dermed synliggør den periodens opbrud i kønsroller, familieøkonomi og arbejds- og hverdagsliv gennem et distinkt klasseperspektiv.

Det peger i retning af den første af denne artikels to litteraturhistoriografiske interventioner. Den første retter sig mod den verserende revitalisering af 70’ernes litteraturarv, der som beskrevet hidtil har forbigået periodens arbejderlitteratur og mere generelt ikke har haft større orientering mod 70’er-litteraturens klasseperspektiver: Det er dem, jeg her forsøger at gøre opmærksom på. Den andet – og i det følgende mere centrale og udfoldede – intervention handler om artiklens udfordring af det signalement af 70’ernes arbejderlitteratur som man finder i den seneste, samlende fremstilling af arkivet. Der er tale om litteraten Erik Svendsens oversigtskapitel i Dansk litteraturs historie, hvis introducerende afsnit kulminerer med følgende skudsmål:

“ Der blev teoretiseret en del om arbejderlitteraturen [i 70’erne]. *Dens kunstneriske resultater var i praksis mere begrænsede. Den konkrete, nære konflikt på arbejdspladsen var altid i højsædet [...]* På den måde går der en lige linje fra 1930’ernes arbejderlitteratur til dens arvtager i 1970’erne. Det æstetisk fornyende lå i den flittige brug af ikke-skønlitterære udtryksformer, *men den politiske morale var uforandret. 1970’ernes arbejderbøger lignede hinanden*, da den konkrete analyse af arbejdspladsens magtforhold ikke uventet endte

med samme facit, og *det var begrænset, hvor mange overraskelser der kunne ligge i den frigørende handlingsanvisning. Variationen lå i hvorvidt, der blev plæderet for en samlet handlende arbejderklasse, eller agiteret for en politisk linje, som var bedre end de andre vens-tredrejede.* (Svendsen 2007, 318-19 – mine kursiveringer)

Det citat bliver et gennemgående reference- og kritikpunkt i det følgende. Årsagen er de normative udsagn, der fremhæves i de kursiverede formuleringer. Svendsen fremstiller 70'ernes arbejderlitteratur som *æstetisk fattig* (jf. de begrænsede kunstneriske resultater), *tematisk og motivisk monoton* (de enkelte bidrag ligner og handler om det samme) samt *ideologisk ensrettet og entydig* (jf. den uforandrede politiske morale og frigørende handlingsanvisning).

Man kan diskutere, om det er retvisende og *fair* at problematisere uddraget i isolation, bl.a. fordi der er tale om en indledende karakteristik fra et relativt kort oversigtskapitel. Og fordi dets efterfølgende præsentationer af forfattere som Lean Nielsen, John Nehm og Martha Christensen er solide og anerkendende. I denne artikels kontekst kan man tilføje, at Svendsens omtale af *Konen og æggene* har kontaktflader med min analyse. Alligevel udgør hans formuleringer en indramning, der eksplicit reproducerer (og på den vis sanktionerer) den implicite, men udbredte afvisning af 70'ernes arbejderlitteratur som et bedaget stykke litteraturhistorie. Min påstand? Genbesøget af den kvindelige arbejderlitteratur fortæller en anden historie.⁵

Konen og æggene

I *Konen og æggene* er den historie centreret om den nogle-og-fyrreårige Martha, romanens fortæller og hovedperson. Hun indleder romanen med følgende selvpræsentation:

“ Martha Andersen! Det hedder jeg. Det er ikke spor spændende at hedde Martha, det er heller ikke særligt spændende at være Martha Andersen. Dengang jeg var barn, ønskede jeg, at mine forældre havde kaldt mig noget andet end Martha.

Tænk om de havde kaldt mig *Sylinde*! Jeg kendte en sang om den skønne Sylinde. Sylinde var fin og sart, og hun gik og plukkede blomster i sin faders store blomsterpark. Jeg ville gerne være fin og sart og hedde Sylinde. Men jeg var firkantet og grov og hed Martha. Det var en kendsgerning, som jeg ikke kunne forandre noget ved. Men ingen kunne forbyde mig at drømme. (7)

Sekvensen etablerer en dikotomi mellem realitet og drøm. Barndomsfantasier var at blive en “fin dame” via ægteskabet med en “fin mand” (9). Marthas faktiske livsbane er blevet en anden: ungdommen går med arbejde som tjenestepige og butikshjælp efterfulgt af ægteskabet med Lause, som Martha aldrig rigtig har været forelsket i. Det er snarere, med Marthas ord, et forhold forankret i et fællesskab “om ting, som vi var kede af, end det var et fællesskab om ting, som vi var glade for.” (11). En del af det begrædelige er deres arbejdsliv, der for Martha nu udspiller sig på et jysk ægpakkeri, hvor hun pudser, sorterer og pakker æg med sine kvindelige kolleger; overvåget af forvalteren og underlagt et opskruet produktivitets-

krav. Det er da heller ikke lysten, der driver værket. Det er “tvangsarbejde” (22) motiveret af familiens “altoverskyggende problem”, der udkrystalliseres i spørgsmålet: “hvor kan vi spare” (11).

Det er ganske vist ikke, som det undertiden var tilfældet i den tidlige arbejderlitteratur, truslen om absolut fattigdom, kulde og sult, der står for døren. Som Martha formulerer det et sted: “Vi har mad på bordet, vi har pæne møbler – vi har fjernsyn og køleskab. Vi har vaskemaskine i kælderens sammen med andre af boligkompleksets beboere. Alligevel mangler der noget.” (14).

Det, der mangler, vender jeg tilbage til. For nu er det centrale, at nødvendigheden knytter sig til det forhold, at Marthas indtægt for “en hel dags slid og slæb og trivialitet” (12) er forudsætningen for at sikre det, hun opfatter som rimelige rammer for et værdigt familieliv, hvilket i citatet ovenfor direkte forbindes til markører af 60’ernes og 70’ernes såkaldte forbrugsgoder. Den slags beskrives ofte – fx i Nationalmuseets introduktion til “Forbrugersamfundet” – som genstande, der kunne “lette husmoderens arbejde”. Men som det bemærkes var “prisen for velstand det daglige tidspres med dobbeltarbejde for kvinderne”. Den velstand, der her allude-res til – “[b]il, hus og de nye charterrejser” (Nationalmuseet 2024) – er dog ikke til stede i *Konen og æggene*. Luksus er for Martha – en gentaget detalje – indkøbet af “fem øl” til weekenden (fx 23 og 33).

På den vis eksemplificerer 70’ernes arbejderlitteratur et litterært mellemværende med velfærdsstaten, der ikke behandles i Lasse Horne Kjældgaards 2018-studium *Meningen med velfærdsstaten*, hvor 60’erne og 70’ernes litterære velfærds kritik forbindes med to spor. Den ene er velfærdsrealismen – med Anders Bodelsen som hovedeksponent – og dens skildringer af “sovebyerne, motorvejene, filialerne og charterferiestederne”, af den “overvældende sociale tryghed” som grobund og baggrund for eksistentiel krise og forandringslængsel (Kjældgaard 287). Det andet spor udgøres af velfærdsdystopiske forestillinger – fx repræsenteret ved Henrik Stange-rup – om institutionaliseret umyndiggørelse og statsformynderi.

I et værk som *Konen og æggene* genfinder man elementer af kritikken af konsumerisme og konformitet, af kedsomhed og længsel efter noget andet. Men romanens velfærdsstatskritik har også en anderledes materiel basis. Det er et værk, der synliggør fortsatte (om end forandrede) klasseskel samt det forhold, at den gene-relle velstandsstigning – og dens løfte om økonomisk trygge liv – er ulige fordelt og kommer med forskellig pris.

Elleve timers glædesløst arbejde

Konen og æggene er inspireret af Stenbæk Jensens egne erfaringer som ufaglært på et ægpakkeri. En interessant detalje er, at det ikke var indkomstbehov, der indrul-lerede hende i arbejdsstyrken. Men efter hendes børn var blevet store blev hun “psy-kisk kørt ned af at gå derhjemme uden at nogen rigtigt havde brug for hende” og søgte derfor “udearbejde” (Boysen-Møller og Kværndrup 1981, 205-206).

Tilblivelsen af romanen giver endvidere en fornemmelse af det samspil mellem forskelligartede aktører og interessenter, som faciliterede arbejderlitteraturens gen-komst i perioden. Stenbæk Jensens datter gik på Det Nødvendige Seminarium (en af

de tidlige Tvind-skoler) og skulle med sine medstuderende undersøge arbejdspladsproblemer. En af deres kilder blev Stenbæk Jensens dagbogsoptegnelser fra ægpakkerperioden. Begeistrede foreslog de at udvide stoffet til en bog. Et førsteudkast blev efterfølgende, af Stenbæk Jensens mand, sendt til Gyldendal, som antog manuskriptet, der udkom efter en markant revidering: et kærlighedsspor blev droppet og "flere arbejdsskildringer" blev adderet (Boysen-Møller og Kværndrup 1981, 205-206).

Arbejdet står da også i centrum af romanen i form af beskrivelserne af kvindernes arbejdsliv på ægpakkeriet. Der er kulde og monotoni, smerter i ryg og arme, frygten for fyring og indførsel af akkordordning. Mest af alt er der et konstant tidspres, der er ude af trit med lønnen. Som Martha udtrykker det: "Jeg kunne godt lide at vide, hvor stærkt et tempo man kan forlange med en timeløn på 11,30." (39).

Der er flere ting på færde i citatet. Historisk kan man tale om et frøperspektiv på industriens rationalisering og effektivisering. Ideologisk-politisk kan man sige, at den problematiserer udbytningen af arbejderen i jagt på profitmaksimering. Men bemærkningen om tempo knytter sig også til det spørgsmål om *tid*, der er et gennemgående tema, der rækker ud over ægpakkeriets rytme og ind i Marthas familieliv:

“ Arbejdets glæde! Jeg kender den ikke, og jeg arbejder elleve timer i døgnet. Først godt otte timer på pakkeriet. Siden alt det derhjemme: Madlavning, opvask, rengøring, vaske og reparere tøj osv. Når jeg er ked af det, tænker jeg: det er ikke mærkeligt at sådan een som dig, der har glædesløst arbejde elleve timer om dagen, at du ikke synes, at livet er særligt glædeligt. (47)

Romanens mørke grundtone er således forankret i dobbeltarbejdets ufrihed, der fratager Martha muligheden for *tiden* til at eftersætte det, hun længes efter: lidt "spænding" og "morskab" – "lidt mere sol" (14). Hun savner også den *læsning*, der nævnes i hendes barndoms minder. I ræset for at få "økonomien i orden" og "skabe et godt hjem" er det "gået sådan, at opvask og rengøring er blevet en hovedsag, og læsning og vurdering er blevet en biting." (48).

Et genkommende element i Marthas selvfremsstilling er, at hun ikke har "forstand på politik" (12). Men som fortællerstemme er hun en bevidst fremstiller af den ufrihedserfaring, der fremstilles som en konsekvens af såvel hendes køns- som klasseidentitet. Det kritisk-diagnostiske blik peger affirmativt tilbage mod Svendsens beskrivelse af 70'ernes politiserende arbejderlitteratur. Til gengæld er det vanskeligt at læse *Konen og æggene* som et værk karakteriseret ved frigørende handlingsanvisning. Det er tydeligt i skildringen af hendes "resignative accept af den traditionelle kvinderolle i intimsfæren" (Hørlych Karlsen 1977, 173). Er Martha bevidst om sin begrænsende position i kernefamilien, så udfordrer hun den ikke. Det er måske endnu tydeligere i det handlingsspor, der – jf. Svendsen – knytter sig til den "konkrete, nære konflikt på arbejdspladsen". I *Konen og æggene* bliver konflikten nemlig aldrig konkret. Der er snak om at nedlægge arbejdet, da en kollega afskediges. Det sker ikke. Det er på tale, at Martha skal stemmes ind i sin fagforenings lokale bestyrelse. Det bliver hun ikke. Og der er et forsøg på at starte en lokal gren af foreningen Arbejder-Solidaritet (der i 1971 blev grundlagt som et mere offensivt alternativ til den etablerede fagbevægelse). Det løber ud i sandet.

Det er altså langt fra en enig, kampklar arbejderklasse, som træder frem i romanens mikrokosmos. Den faglige kamp og den *solidaritet*, som Marthas tanker ofte kredser om, obstrueres af forskellige grunde. Der er de kolleger, der er affirmative over for systemets rigtighed (“Når man bliver opsagt på grund af manglende arbejde, er begrundelsen rigtig nok” (37)). Der er dem, der aldrig klager, fordi de “altid har slidt med urentabelt landbrug” (56) og derfor har små krav. Der er dem, der ikke kan tåle at miste indtjeningen (56).

At arbejderlitteratur skildrer klasseinterne konflikter er ikke nyt. Et nybrud er til gengæld bogens udprægede desillusion – som jeg vil hævde genfindes i store dele af 70’ernes arbejderlitterære værker – over for fagbevægelsen, venstrefløjens institutioner og det, man kan kalde dens traditionelle politiske organisationsformer og praksisser. I *Konen og æggene* er det særligt den etablerede fagbevægelse, der står for skud. Lokalt fremstilles pakkeriets “tillidsdame” som tættere på ledelsen end på sine kolleger (fx 35). Og bredere fremstilles fagforeningen som en fraværende eller distanceret organisation. Da Martha på et tidspunkt forsøger at “sætte sig ind i tingene”, kan eller vil fagforeningen ikke udlevere hende materiale. Det overlader hende til et velkomstskrift, hvis formuleringer om rettigheder og pligter fremstår abstrakte, diffuse: “Jeg læste, at man har ret til hjælp fra fagforening, hvis man bliver uretfærdigt behandlet på sin arbejdsplads. Der var bare ikke nævnt eksempler på uretfærdighed.” (69).

Fællespunktet er portrætteret af en fagforening, der ikke opleves som repræsenterende Martha, men for hende snarere opleves som en del af de administrative strukturer, der indrammer og former størstedelen af hendes tilværelse. Pointen er ikke, at den tidligere arbejderlitteratur i simpel forstand kan reduceres til entydige oversættelser af forskellige partiers, foreningers og bevægelseres programmer og værdier. Men den har i højere grad orienteret sig mod – og forestillet sig – sådanne aktører som udgangspunkt for faciliteringen af kollektiv (fag)politisk kamp og forandring. I *Konen og æggene* er det da også den slags organisationer, som Martha kigger imod, men skuffes over og ultimativt afviser. Det ekspliciteres på bogens sidste sider, hvor jeget gennemgår sine (u)muligheder i forhold til politisk repræsentation og handling:

“Fagforeninger, er det en autoritet, som giver selvrespekt? Lader vi ikke bare denne instans spille barnepige for os og lader den fratage vor personlige handlekraft?

De såkaldte arbejderpartier, skal vi lade dem føre vor sag?

Arbejder-Solidaritet? Kan vi have tillid til en forening, der er i splid med sig selv? (110)

I romanens sidste sætning glider det kuldslåede perspektiv fra det institutionelt-kollektive til det individuelle: “Jeg er træt nu, mere træt end jeg var, da jeg begyndte mine skrivelser. Det tynger mig og gør mig bange, at jeg kun har mig selv at regne med. Eller har jeg andre at regne med?” (110).

Vender man tilbage til introduktionens eksempel og ordvalg kan man beskrive *Konen og æggene* som et værk, der i vidt omfang handler om Marthas forsøg på at lokalisere et *arbejder-vi*, der bærer løfte om agens og samfundsforandrende potentiale. Men samtidig er det en roman, hvis udgangsreplik i udpræget grad er kendetegnet ved første-person-entals-pronominer. En anden måde at udtrykke det på ville være at sige, at hvis romanen mobiliserer en tydelig politisk-ideologisk retorik,

så præges den ved nærmere eftersyn af en kuldslået rådvildhed. Paradokset – der udkrystaliseres i den i finalen spørgende læserhenvendelse – er at *Konen og æggene* søger at appellere til en forestillet/idealiseret arbejderklasse, hvis faktiske eksistens værket selv betvivler. På den vis påkalder den sig et fællesskab og et kollektivt politisk subjekt, som glimrer ved sit fravær.

Grønne flasker, bobler af glæde

Der er denne desillusion, jeg forsøger at indkapsle med formuleringen om *Konen og æggenes* iboende *klasseresignation*. Det er vanskeligere at se konturerne af en *kvindeutopi*. Men grundlæggende knytter det sig til det forhold, at den primære leverandør af (de få) lysglimt i romanen er det uproduktive samvær med de kvindelige kolleger, der særligt udspiller sig i pauserne eller efter fyraften. Altså en socialitet, der finder sted uden for såvel produktionens som reproduktionens ufrihed, men som samtidig rammesættes og begrænses af disse sfærer. På arbejdet skal der arbejdes. Og fredag-eftermiddags-passiaren mellem “en flok lattermilde koner” afbrydes af indkøbspilgten til at “finde det, der skulle dække familiernes kostmæssige behov i den kommende weekend.” (31).

I bogens mest lysende passage, hvor Martha og en håndfuld andre, foranlediget af kollegaen Thora, impulsivt tager på værtshus, er det netop afvisningen af pligten og det fornuftige (forbrug), der giver anledning til bogens mest overstrømmende passage, hvor den “til daglig” pylrede og sygelige Lille-Birthe viser sig “charmerende og vitig”, ligesom den “til daglig” (100-101) sure og vrangvillige Betty giver en omgang snaps:

“ Nu skal det siges, at vi kun var seks, der havde fulgt Bettys idé, men alligevel så syntes jeg det var en flothed uden lige. Jeg elskede Thora for hendes idé. Jeg elskede Betty, fordi hun udviste denne flothed uden lige. Jeg elskede de grinende og pjattende koner, som sad omkring mig. De grønne flaskers indhold og Bettys snaps gjorde, at jeg følte, at vi var en god massiv enhed. (101)

Klart, det er ét boblende moment. Men det skiller sig markant ud fra den ellers mørkrandede grundtone, der kondenseres i romanens udmattede, ængstelige og resignerede slutning.

Det er også et moment, der givetvis ikke matcher kulturhistoriske ideer om *female/feminist utopias*. Og man kan kritisk indvende, om der overhovedet er noget utopisk ved scenen. Det er der nok ikke, hvis man forstår utopien som afbildningen af et idealsamfund eller en plantegning for et sådant. Men tilgår man – som Tue Andersen Nexø gør i sin kommende bog om samtidslitterære utopier – det utopiske som “fremstillinger af nye, fremmede organiseringer af hverdagslivets rytmer og former” (Nexø 2025), vil jeg hævde, at scenen gør noget i den retning.

Det, der fremstilles, er en anden socialitet end den daglige, netop fordi værthusbesøget bryder med samfundets dominerende organisering af tid, aktiviteter, identiteter og prioriteringer. Det handler om kvindernes overtagelse af en ellers maskulint kodet praksis, hvilket direkte italesættes af den allerede nævnte Thora:

“Mændene spørger sgu’ aldrig os om, hvornår de må gå på beværtning, så hvorfor skulle vi ikke tage os den frihed.” (99). At gå på druk er selvfølgelig ikke i gængs forstand model for en ny indretning af en emnacereret hverdag. Men rusen, det lat-termilde, det generøse og det kærlige bliver et affektivt modbillede på alt det, der mangler i Marthas liv, alt det, hun længes efter.

Perspektivskifte

Betoningen af såvel klasseresignation som kvindeutopi – og deres forbundethed – i *Konen og æggene* bryder med den gængse forestilling om 70’ernes arbejderlitteraturs politiske indhold. Eller måske snarere dens perspektiv. Man kan sige, at Stenbæk Jensens samfundskritik befinder sig i politisk normalhøjde, det vil sige retter sig mod samfundsøkonomi, arbejdsforhold, fagforeninger, familiestrukturer, kønsroller og så videre. Fra det udsigtspunkt er romanens horisontlinje dyster, *klasseresigneret*. Men værkets positive glimt er netop af en anden skala og kommer til syne i det, jeg har forsøgt at indkredse som romanens iboende kvindeutopi, hvis gestalt ikke modsvarer traditionelle modeller for politisk solidaritet, organisering, ageren og handlekraft.

Den udlægning indebærer en anden analytisk toning af fortællingens drømme- og mindespor end den, der dominerede datidens læsninger af *Konen og æggene*. I romanen er et genkommende element Marthas barndomserindring om at ligge “under solens indflydelse” (46), i “det lange græs” bag ved faderens værksted og drømme om “fremtiden” (9).

“Dengang [...] da elskede jeg hele verden – alle menneskene – jeg følte mig i stand til at gøre så meget for mennesker, jeg elskede. Sandt at sige gav det ikke altid udslag i, at jeg for ind og hjalp mor med opvasken. Måske var det bare en undskyldning for mig selv, at jeg syntes, at opvask var en biting i min lyse verden.” (48)

I førnævnte *Udbrud* hedder det, at “denne regressive erindringsbevægelse” [...] er kendetegnene for Marthas tilstand af “passiv receptivitet”: at hun ikke opfatter lykken som “noget, hun som et aktivt og offensivt subjekt selv kan være med til at skabe”, ikke som en “praktisk mulighed, men skæbne” (Hørlych Karlsson 1977, 172).

Hørlych Karlsens behandling af *Konen og æggene* er i dobbelt forstand tidstypisk. For det første er hans gennemgang forbilledlig grundig og skarpt detaljeorienteret (også 70’ernes litteraturvidenskab kan trænge til et, ikke ukritisk, men åbent genbesøg). For det andet – hvilket i højere grad matcher forventningerne til universitetsmarxismen – er den rundet af en ideologisk normativitet, der kommer til syne i formuleringerne om Marthas mangler.

En redningsplanke bliver slutsætningen (“Eller har jeg andre at regne med?”) og dens “diffuse og abstrakte solidaritetsappel” (Hørlych Karlsson 1977, 190). Den spørgende henvendelse udlægges som en – uhyre lille – åbning mod politik, mod kvinde- og klassebevidsthed, mod nye organiseringer. Det er jeg for så vidt enig i. Men mens Hørlych Karlsson måler appellen op mod en norm for, hvad litteraturens politiske udtryk, holdning og gestus bør være, så er min tilgang en anden. Jeg me-

ner, at det afgørende og i sig selv væsentlige ved appellen er, at den peger tilbage mod romanens modbilleder af andre former for tid, samvær og socialitet.

Derfor læser jeg ikke barndommens minder og drømme som udtryk for en regression til en “før-syndefaldsagtig harmonisk og vital naturtilstand” (Hørlych Karlsen 1977, 171) eller for en “desillusioneringsproces”, hvor visionerne affortrykles i lyset af “erfaringerne fra den samfundsmæssige proces.” (Juncker 1977, 348). De fungerer i stedet som glimtvis fremstillinger af, hvad et liv frisat fra produktionen og reproduktionens tidsregimer kunne føles som. At de ikke giver sig udslag i konkrete handlingsplaner, er ikke det centrale. Det er snarere erindringsscenernes fremstilling af en mulighedssans, som på romanens nutids- og realplan genfindes i glimtene af latter og grønne flasker i de små sprækker mellem ægpakkeriets og husholdningens organisering af arbejderkvindernes hverdag.

Afrunding, åbning

Artiklens formål har været at introducere en ny og anden rammesætning for studiet af 70'ernes kvindelige arbejderlitteratur end den, der har institutionaliseret værkerne i litteraturhistoriens glemmekasse.

Et værk som *Konen og æggene* er bestemt forankret i et historisk nu. Men håbet er, at artiklen har fremvist den som et eksempel på et litterært, litteratursociologisk og samtidshistorisk rigt materiale. Mit genbesøg har primært orienteret sig mod spørgsmålet om arbejderlitteraturens politik og den dominerende udlægning af 70'ernes arbejderlitteratur som programagtig, handlingsanvisende litteratur. I forhold til et værk som *Konen og æggene* er det en karakteristisk, der ret åbenlyst rammer forbi skiven.

De bemærkninger gælder 70'er-arbejderlitteraturen som sådan, ikke bare den kvindelige. Men jeg tror, at de forhold og spændinger, jeg har forsøgt at udpege, er tydeligere i denne del af arkivet. Det handler om, at *klasseresignationen* – den manglende tiltro til realpolitisk samfundsforandring og traditionel politisk ageren og organisering – er tydeligere i et værk som *Konen og æggene*. Årsagen? At oplevelsen af at være dikteret af urokkelige strukturer både omfatter den produktive såvel som den reproduktive sfæres organisering af hverdagen.

Derfor fremstår det, jeg forsøgsvist har kaldt det *kvindeutopiske* også tydeligere her. Når jeg skriver forsøgsvist skyldes det, at begrebet er vokset ud af arbejdet med den kvindelige arbejderlitteratur og ret åbenlyst er mest velegnet til studiet heraf. Der er masser af klasseresignation i værker som Ove Hansen-Folehavens *Vi venter på fællesskab* (1974), Erik Frank Hansens *Mr. Gas og co.* (1976) eller Bent Vinn Nielsens *Arbejds-sky* (1978), men i dem er der ikke mange eksempler på alternativ kvindelig socialitet. Med det sagt er begrebets kerne ikke i simpel forstand kønnet. Det er snarere et forsøg på at markere, hvordan 70'ernes arbejderlitteraturs positive momenter sjældent knytter sig til beskrivelser af traditionel politisk organisering og handling. Det, der faktisk udfordrer og bryder med det bestående, er af en anden skala: små glimt, der i sig bærer fornemmelsen af muligheden af en anden verden end den givne.

Når jeg taler om spændingen mellem klasseresignation og kvindeutopi, er det som overordnede poler i arkivet. Valget af *Konen og æggene* som illustrerende analyseeksempel skyldes, at spændingen her manifesterer sig værkinternt. Noget lignen-

de, med forskellige variationer, ser man i Benthe Østrups Madsens *Konflikt* fra 1977 og i Ditte Cederstrands *En københavnsk familie* (1974), hvor arbejderisme og nye politiske bevægelser brydes i kernefamilien; en roman, hvor “ensidig ligeretskamp” beskrives som “et blindspor” (80), der er med til at underminere den klassekamp, som romanen retorisk understøtter, men i praksis kæmper med at fremstille. Alt det indikerer, at 70’ernes arbejderlitteratur og dens kvindelige åre er et mangefacetteret stykke litteraturhistorie. Men samtidig vil jeg fastholde, at formuleringerne om klasseresignation og kvindeutopi udpeger en anden udviklingstendens end den, der fremstilles i et værk som *Dansk litteraturs historie*.

Svendsen skriver in *Danmarks litteraturs historie*, at der løber en “lige linje fra 1930’ernes arbejderlitteratur til dens arvtager i 1970’erne” (Svenden 2007, 318). Der er snarere tale om en historie om kontinuitet og brud. Den dominerende fortælling er, at 70’ernes arbejderlitteratur var den sidste gang, hvor den rigtige arbejder og klassekamp manifesterede sig i dansk litteratur. Det er således sigende, at oversigtsværket selv institutionaliserer årtiet som traditionens svanesang i og med at begrebet arbejderlitteratur slet ikke anvendes i fremstillingen af dansk litteraturs historie efter 1980.

Det spejler velkendte argumenter om det danske klassesamfunds transformationer og arbejderklassens forsvinden. I forhold til sidstnævnte er min pointe, at den arbejderklasse, der kommer til syne i 70’ernes arbejderlitteratur, er væsensforskellig fra den, man møder hos Martin Andersen Nexø, Johan Skjoldborg, Nils Nilsson og andre af traditionens (mandlige) hovedpersoner. Karaktererne knokler givetvis stadig i industrien og produktionen (ikke så meget i landbruget, dog), men under ret andre forhold. De lever ret andre liv med andre forbrugsmønstre, familieøkonomier og velfærdsstatslige rammer, ligesom de er præget af ganske andre blik på familie, køn og børn. I denne artikels kontekst er det vigtigste dog, at deres forestilling om og tiltro til realpolitisk samfundsforandring er *svagere*.

En afsluttende tese er således, at 70’erne snarere end at repræsentere arbejderlitteraturens slutning, markerer begyndelsen på et nyt kapitel i traditionens danske historie. Et kapitel, hvor arbejderklassens skikkelser ikke tænker, føler og agerer, som arbejderlitteraturens helte forventes at gøre. Først og fremmest foregriber et værk som *Konen og æggene* det, som er blevet fremhævet som hovedtræk ved samtidens aktualiserende arbejderlitteratur, nemlig fraværet af “et åbent og engageret forhold til arbejderbevægelsen” (Gemzøe 2016, 124).

Det peger frem mod spørgsmålet om relationen mellem 70’ernes politiske litteratur og nutidens. Som nævnt i introduktionen handler en genkommende kritisk samtidsdiagnose om det, man kunne kalde den presserende krise i vores politiske imagination, at vi er ude af stand til at forestille os en anden samfundsindretning end den nuværende. Et epokalt skifte som ofte forbindes med Maragareth Thatchers ildevarslende bonmot “There is no alternative”. Samtidsdiagnostiske periodiseringer er notorisk vanskelige, men den politiske imaginations krise placeres ofte efter 70’erne, forbindes med historiens afslutning, kommunismens sammenbrud, markedskapitalismens globale sejr osv. Denne artikels simple observation, som også bliver dens mere åbent-spørgende end konkluderende konstatering, er så: I 70’ernes materielt og hverdagsligt forankrede kvindelige arbejderlitteratur er den politisk-imaginære lavkonjunktur allerede indtrådt.

Noter

- 1 Samtidig skriver *Konen og æggene* sig ind i en anno 1973 allerede etableret kvinderaports-genre. Rødstrømpebevægelsen publicerede allerede i 1971 interviewbogen *Kvinder på fabrik*, og Ragnhild Aggers *Pigen* om arbejderklassekvindeopvækst i 30'ernes Danmark udkom samme år. Et tredje eksempel er svenske Maja Ekelöfs *Rapport från en skurhink* (1970) – der behandles i Elisabeth Friis' bidrag i dette nummer – som blev en litterær sensation og på sin vis er et stærkt arbejder- og kvindelitterært pejlemærke i 70'ernes Skandinavien. Sigende nok er Ekelöfs debut et genkommende referencepunkt i den danske reception af *Konen og æggene* (Barlyng og Bostrup 1982, 35-38). Denne artikel fokuserer dog på *Konen og æggene* og dens rolle som litteraturhistorisk markør af en mere omfattende tendens.
- 2 Som Japhy Wilson og Erik Swyngedouw skriver i forordet til antologien *The Post-political and its Discontent* (2014), dækker begrebet post-politik over en forståelse af en samtid “in which the political – understood as a space of contestation and agonistic engagement – is increasingly colonised by politics – understood as technocratic mechanisms and consensual procedures that operate within an unquestioned framework of representative democracy, free market economics, and cosmopolitan liberalism.” (16).
- 3 I 1979 kunne John Chr. Jørgensen opliste 40+ arbejderlitterære udgivelser fra årene 1973-1979 (dog blot et “udvalg”, hvis eksempler kun tæller prosa og lyrik i bogform, det vil sige ikke inkluderer tekster optrykt i tidsskrifter, magasiner eller lignende) (Jørgensen 1979, 77-78).
- 4 Følgende idiosynkratiske eksempelrække på monografier, antologier og undervisningsmateriale giver en ide om omfanget: Kirsten Dyssel Petersen: *Dansk arbejderlitteratur 1973-76* (1977), John Chr. Jørgensen: *Arbejderlitteratur i 1970erne* (1979), Jutta Bojsen-Møller (red.): *Du hører fra os* (1985), Claus Pico Stæhr *Arbejderlitteratur. Arbejderrealisme* (1978), Svend Andersen *Dansk arbejderkultur I og II* (1982), Gunhild Agger og Anker Gemzøe (red.). *Arbejderkultur 1870-1924*. (1982), Ib Bondebjerg og Olav Harsløf (red.): *Arbejderkultur 1924-48* (1979).
- 5 En interessant detalje er, at Svendsens positivt valoriserende udsagn om de enkelte forfattere og værker i flere tilfælde positionerer dem som *afvigelse* fra arbejderlitteraturens formodede norm. For eksempel hedder det, at Lean Nielsen skildrer arbejderklassens vilkår kritisk, men “en klassekampsmobiliserende litteratur er der ikke tale om, dertil er stilen for grotesk og ironien for udtalt.” (Svendsen 2007, 323). Og Martha Christensen udmærker sig ved “et forfatterskab, som styrer fri af den klare politiseringstrang” (320). Det er ikke en kritik af de lokale karakteristikker. Angrebepunktet er snarere, at de ikke giver anledning til en gentænkning af makroforestillingen om 70'er-arbejderlitteraturen.

Litteratur

Allemano, Marina (2105): *Prinsesse sukkergodt med barberblad – læsninger i Dorrit Willumsens forfatterskab*, København: Gyldendal.

Barlyng, Marianne og Lise Bostrup (1982): *Arbejderlitteraturen til debat*. København: GEC Gad.

Bertelsen, Sille (2019): *Med hjertet og kussen i laser*, København: Forlaget Nemo.

Bojsen-Møller og Sigurd Kværndrup (1981): *Arbejderlitteratur: Præsentation af 40 danske skribenter*. København: Samleren.

Bondebjerg, Ib og Anker Gemzøe (1982): “Arbejderlitteratur – proletarisk litteratur – socialistisk litteratur. Historisk-teoretisk indledning”, i *Kultur & Klasse*, nr. 42, s. 5-11.

Cederstrand, Ditte (1974): *En københavnsk familie*, København: Vinten.

- Dalager, Stig og Anne-Marie Mai (1982): *Danske kvindelige forfattere 1-2*, København: Gyldendal.
- Friis, Elisabeth (2021): “‘Jeg ser en lighed mellem mig og kartofler’. Reproductivt arbejde i skandinavisk poesi”, i *Passage*, 84, s. 65-76.
- Gemzøe, Anker. (2016): “Underdanmark i ny dansk prosa”, Beata Agrell et al. (red.): *‘Inte kan jag berätta allas historia’. Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*, Göteborg: LIR.skrifter, s. 113-127.
- Ipsen, Pernille (2020): *Et åbent øjeblik: Da mine mødre gjorde noget nyt*, København: Gyldendal.
- Hørlych Karlsen, Hugo (1977): *Udbrud*, København: Rhodos.
- Juncker, Beth (1977): “Arbejderlitteratur?”. I Peter Madsen (red.): *Linjer i dansk prosa*, Lund: Pax Forlag.
- Kjældgaard, Lasse Horne (2018): *Meningen med velfærdsstaten*, København: Gyldendal.
- Lund, Nicklas Freisleben (2020): “Towards the Light, into the Silence: Danish Working-Class Literature Past and, Perhaps, Present”, i John Lennon og Magnus Nilsson (red.): *Working-Class Literature(s): Historical and International Perspectives II*, Stockholm: Stockholm University Press, s. 49-81.
- Lund, Nicklas Freisleben (2021): “Samtidslitteratur, arbejderlitteratur?”, i *Arbejderhistorie* (1), s. 76-104.
- Lund, Nicklas Freisleben og Magnus Nilsson (2024a): “Kvinnlig arbetarlitteratur och den danska arbetarlitteraturens kanon”, i Beata Agrell et al. (red), *Arbetarlitteratur bortom kanon*, Malmø: Malmö University Press, s. 167-191.
- Lund, Nicklas Freisleben og Magnus Nilsson (2024b): “‘Og jeg vil så gerne eje min egen tid ...’ Kvindelig arbejderlitteratur i Tove Ditlevsens *Ungdom og Barndom*”, indsendt til *Arbejderhistorie* (i review).
- Mai, Anne Marie (2014): “Det muliges kunst og det umuliges kunst”, i *TEMP – tidsskrift for historie*, 8.
- Nationalmuseet (2024): “Forbrugersamfundet” (online) - <https://natmus.dk/historisk-viden/danmark/velfaerdssamfund-1915-2000/samfundet/forbrugersamfundet/#:~:text=Trods%20krisen%20i%201930'erne,end%20de%20tidligere%20havde%20haft>.
- Nexø, Tue Andersen (2025): “Utopi og hverdag”, i *Fælles liv: Utopiske modbilleder til den reformerede velfærdsstat i ny dansk litteratur*, København: Arena.
- Olsen, Ursula Andkjær og Elisabeth Friis (2013): “Introduktion”, i *Kritik*, 208.
- Schaumbürg-Müller, Birthe Skovgård og Ole Skov Rasmussen (1977): *Socialistisk litteratur i 30'erne og 70'erne*, upubliceret speciale, Københavns Universitet.
- Stenbæk Jensen, Grete (1973): *Konen og æggene*, København: Gyldendal.
- Svendsen, Erik (2007): “Arbejderlitteratur i 70'erne”, i Lars Handesten et al. (red.): *Dansk litteraturs historie*, bind 5, København: Gyldendal.
- Svendsen, Erik (2023): “Dansk arbejderlitteratur I 1970'erne og i 2010-2020'erne”, i Anker Gemzøe et al. (red.): *Nordisk arbejderlitteratur: Internationale perspektiver og forbindelser*, Aalborg, Aalborg Universitetsforlag.
- Swyngedouw, Erik og Japhy Wilson (red) (2014): *The Post-Political and Its Discontents*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zeuthen, Louise (2009): “De virkelige halvfjerdserne. Krop, køn og performativitet hos Suzanne Brøgger og Kirsten Thorup”, i *Aktualitet - Litteratur, Kultur og Medier*, bd. 3, s. 1-12.
- Wagner, Karen, Anne Sæhl og Birgitte Darger (red.) (2022): *Stemmer i 70'erne*, København: Dansk lærerforeningens forlag.
- Østrup Madsen, Benthe (1977): *Konflikt*, København: Medusa.

